

Nataša Kiš (Novi Sad)

Modalnost iskazana deadjektivnim imenicama u romanu NA SUNČANOJ STRANI

U ovom istraživanju biće posmatrane deadjektivne imenice kojima se izražavaju različiti tipovi motivacione modalnosti u nezavršenom romanu Ive Andrića NA SUNČANOJ STRANI. Osnovni zadatak jeste da se utvrde tipovi motivacione modalnosti označeni deadjektivnim imenicama u delu, te da se opišu sintaksičke, semantičke i pragmatičke i stilske osobenosti modalne situacije označene ovim imenicama. Jedan od ciljeva rada jeste da pokaže stepen gramatikalizovanosti različitih tipova modalnosti iskazanih deadjektivnim imenicama. Posebna pažnja biće posvećena pragmatičkim i stilskim aspektima upotrebe deadjektivnih imenica u funkciji modalnog indikatora u samom romanu NA SUNČANOJ STRANI.

1. Modalnost podrazumeva kvalifikaciju koju govorno lice daje svom iskazu ili nekoj situaciji, te je kao semantičko-pragmatička kategorija prisutna u svakom iskazu (Piper i dr. 2005: 636). Polazeći od ovog određenja, Predrag Piper (2005: 637)¹ razlikuje modalnost realnosti (propozitivni sadržaj određen kao realan) i modalnost irealnosti (propozitivni sadržaj neodređen u pogledu realnosti, pripada domenima mogućeg, nužnog, uslovnog, hipotetičkog i sl.). Naše istraživanje usmereno je ka analizi deadjektivnih imenica kao leksičko-gramatičkog sredstva kojim se iskazuju različiti tipovi irealne modalnosti.

Namera nam je bila da uočimo kojim to deadjektivnim imenicama Ivo Andrić kvalifikuje na ovaj način svoje iskaze odnosno iskaze likova u romanu, te da kroz analizu ove vrste jezičkih sredstava ukažemo na neke pragmatičke aspekte njihove upotrebe, ali i stilske osobenosti jezičkog izraza samog autora. Osnovni zadatak u tom smislu jeste identifikacija deadjektivnih imenica u ulozi modalnog indikatora, potom analiza konkretnih modalnih situacija, da bi se naposljetku mogli izdvojiti tipovi modalnog značenja uočenih u romanu kao i sintaksičko-semantičke karakteristike samih deadjektivnih imenica upotrebljenih u ovom značenju.

2. Na samom početku potrebno je ukazati na to da će deadjektivne imenice u radu biti shvaćene u širem smislu. Prema osnovnom određenju radi se o imenicama izvedenim od prideva koje kao nominalizovane strukture predstavljaju površinske eksponente dubinskog rečeničnog sadržaja sa kopulativno-imenskim predikatom. Šire shvatanje pojma deadjektivne imenice uključuje

---

¹ Predrag Piper razlikuje modalnost u užem smislu, tzv. objektivnu modalnost ili modalnost realnosti/irealnosti, i, u širem smislu, subjektivnu modalnost. Detaljnije o tome videti u: Piper i dr. 2005: 636–649.

pak i one imenice koje nisu neposredno derivirane od prideva, već sa njima uspostavljaju semantičku vezu. Primarni kriterijum u njihovom određivanju jeste upravo struktura predikata u rekonstruisanoj semantičkoj bazi u kojoj se u poziciji leksičkog jezgra predikata nalazi pridev.²

Izdvojena su tri osnovna tipa deadjektivnih imenica: imenice neposredno derivirane od pravih prideva, imenice izvedene od trpnih glagolskih prideva i imenice koje nisu u derivacionoj, već u semantičkoj vezi sa pridevom.

U romanu NA SUNČANOJ STRANI uočene su imenice *dužnost*, *nesposobnost*, *nestrpljivost*, *mogućnost*, *sklonost* i *sposobnost*, izvedene od odgovarajućeg prideva sufiksom **-ost**, kao najfrekventnijim sufiksom za derivaciju ove vrste imenica.³ U posmatranom korpusu uočene su dve imenice u čijoj se osnovi nalazi trpni glagolski pridev: *odlučnost* i *rešenost*. Najbrojniju grupu čine imenice koje se, upotrebljene kao nominalizovane strukture, mogu dovesti samo u semantičku vezu sa odgovarajućim pridevima: *dar*, *moć*, *namera*, *napor*, *nemoć*, *potreba*, *prilika*, *strast*, *snaga*, *volja*, *želja*. Kako se tvorbenom analizom u ovom istraživanju ne bavimo, izdvojićemo na sinhronijskoj ravni, jasno sasvim uslovno, dva tipa ovih imenica, jedne koje se dovode samo u semantičku vezu sa odgovarajućim pridevima, kakve su imenice: *moć*, *napor*, *nemoć*, *strast*, *snaga*, *volja*, i druge koje stoje u semantičkoj vezi i sa pridevom i sa glagolom. To su imenice: *dar*, *namera*, *obaveza*, *potreba* i *želja*. Ova druga izdvojena grupa specifična je po tome što bi se izdvojene imenice mogle odrediti kao deverbativne prvenstveno zbog semantičke, ali i potencijalne derivacione veze sa glagolima. Naime, u *Gramatici srpskog jezika* Živojina Stanojčića i Ljubomira Popovića (1995: 137) prema značenju određene su klase imenica i njihovi tvorbeni modeli. U okviru semantičke grupe apstraktnih (mislenih) imenica izdvojene su one koje su srodne sa glagolskim imenicama, a imaju značenje osećanja. Takve imenice su, između ostalog, izvedene **-Ø** sufiksom od glagolske osnove, dok se sufiks **-a** ne pominje u ovoj upotrebi.⁴ Ivan Klajn govoreći o imeničkim sufiksima navodi 13 grupa sufiksa sa različitim značenjima. Među sufiksima sa apstraktnim i uopštenim značenjem izdvaja one kojima se imenice deriviraju od glagola. U ovu grupu svrstava, između ostalih, **-Ø** sufiks (*plač*, *rast*, *prepis*, *odmor*, *nazeb* itd.) i sufiksa **-a** (*tuča*, *zaštita*, *dodela*, *upotreba* itd.), pri tom pominje samo dva

² Na isti način određene su deadjektivne imenice u ranijim istraživanjima autorke ovog rada (Bugarski 2004, 2006, Radovanović/Bugarski 2007, Kiš 2014, 2016). Milorad Radovanović koji je dao najveći doprinos proučavanju procesa nominalizacije u domaćoj nauci o jeziku na sličan način posmatra i deverbativne imenice (Radovanović 1977^a, 1977^b, 1990). O određenju i definisanju deverbativnih imenica govori Borko Kovačević u studiji GLAGOLSKE IMENICE U SAVREMENOJ LINGVISTIČKOJ TEORIJ, predstavljajući dva osnovna pristupa, odnosno kriterijuma: morfološki i semantički (Kovačević 2016: 13–20).

³ Detaljnije o tvorbenim modelima deadjektivnih imenica: Bugarski 2004: 304.

⁴ Kao jedini primer navodi se imenica *izazov* koju ipak ne bismo mogli odrediti kao imenicu sa značenjem osećanja.

tipična sufiksa kojima se izvode glagolske imenice **-nje** i **-će** (Klajn 2005: 179–186). Imenice navedene kao primeri ovih tvorbenih modela označavaju radnje i fiziološke procese tipa *rast* i *nazeb*, ali ne i psihofiziološke procese, raspoloženja, kao što je to slučaj kod imenica *namera*, *potreba* i *želja*⁵. Mi smo ih upravo zbog značenja i rekonstrukcije njihove dubinske semantičke baze, koju čine kopulativni predikati sa pridevom u leksičkom jezgru, svrstali među deadjektivne imenice.

Sve se to dešavalo 1910. godine, dakle u doba kad je u Evropi bilo i vremena i volje i sredstava za svaku diskusiju... [← ljudi su bili **voljni** za svaku diskusiju]⁶

*Rodom iz Boke, on je po želji roditelja studirao prava u Beču, a po svojoj sklonosti bavio se muzikom, za koju je imao **dara**.* [← on je bio **nadaren** za muziku]

*Niko nije imao **moći** da je natera da se svuče i legne u postelju.* [← niko nije bio dovoljno **moćan** da je natera da se svuče i legne u postelju]

*Ta misao mi dade **snage** da se otrgnem i da upalim električku.* [← od te misli postao je **snazan** da se otrgnem i da upalim električku]⁷

3. Kao što je u uvodnom delu rečeno, u ovom radu analizirana su jezička sredstva kojima se iskazuje objektivna modalnost, odnosno realna/irealna modalnost, u okviru koje Predrag Piper razlikuje deontičku (necesitativnu ili obligatornu) i optativnu modalnost (željni način). Deontička modalnost podrazumeva kvalifikaciju iskaza kao potrebnog, obaveznog ili neizbežnog, pri čemu autor navodi da prema stepenu spoljašnje prinude obligatornost može biti direktna, što znači da je neko primoran, prisiljen, nateran na izvršenje neke radnje, i indirektna, kojom se iskazuje da je neko dužan, obavezan, potreban, nužan da uradi nešto (Piper i dr.: 636–643). Kako nam je zadatak da u Andrićevom delu pokušamo što preciznije da utvrdimo motiv koji podstiče na ostvarenje određenog propozitivnog sadržaja, poći ćemo u ovom radu od tipologije modalnosti koju u svojoj studiji posvećenoj ovoj temi daje Dušanka Zvekić-Dušanović (2011)⁸. Autorka govori o tri tipa modalnosti: epistemičkoj, motivacionoj i evaluativnoj. Naša je pažnja usmerena ka motivacionoj modalnosti budući da Dušanka Zvekić-Dušanović u onome što se smatra osnovom, bazom, pokretačkom snagom, tj. motivom, razlikuje podsticaj drugog lica, unutrašnju potrebu, situaciono uslovljenu neophodnost, dozvolu, sposobnost i situativno uslovljenu mogućnost (Zvekić-Dušanović 2011: 81). Ukazujući na važnost uvida

⁵ Stjepan Babić imenicu *želja* posmatra kao netvorbenu imenicu od koje se izvodi glagolska leksema (Babić 2002: 74).

⁶ U tekstu je rekonstruisana semantička baza na dubinskom nivou označena kao [←...].

⁷ Svi primeri koji se navode radu preuzeti su iz elektronskog Gralis-Korpusa (Gralis-www).

⁸ Dušanka Zvekić-Dušanović oslanja se u svojoj studiji, između ostalog, i na pomenutu tipologiju Predraga Pipera.

u širi kontekst u razlikovanju vrsta motivacione modalnosti, autorka polazi od distinkcije između podsticaja i mogućnosti, a potom i između spoljašnje u unutrašnje motivacione modalnosti. Na osnovu ova četiri kriterijuma izdvaja četiri podtipa motivacione modalnosti: 1. spoljašnji podsticaj (deontički, situacioni), 2. unutrašnji podsticaj (potreba, želja), 3. spoljašnja mogućnost (deontička i situaciona), 4. unutrašnja mogućnost (sposobnost) (Zvekić-Dušanović 2011: 93–95).

Analiza pokazuje da u romanu NA SUNČANOJ STRANI Ivo Andrić upotrebljava deadjektivne imenice kojima se iskazuju sva četiri tipa modalnosti:

- spoljašnji podsticaj: *dužnost, obaveza*;
- unutrašnji podsticaj: *volja, napor, potreba, odlučnost, odluka, želja, sklonost, nestrpljivost, rešenost, strast, namera*;
- spoljašnja modalnost: *mogućnost, prilika*;
- unutrašnja modalnost: *dar, sposobnost, nesposobnost, moć, nemoć, snaga*.

4. Kako bismo pokazali na koji način Andrić koristi navedene imenice da bi na različite načine modalno kvalifikovao svoje iskaze, potrebno je analizirati modalnu situaciju. Dušanka Zvekić-Dušanović je u svojoj studiji posvećenoj motivacionoj modalnosti (Zvekić-Dušanović 2011) izdvojila pet elemenata modalne situacije: modalni indikator, propozicija, nosilac modalne kvalifikacije, modalni izvor i ispunitelj propozicije.

Modalni indikator je formalni pokazatelj modalnosti koji pri tom upućuje na tip modalnog značenja. Propozicija je sadržaj u vezi sa kojim se iznosi modalna ocena. Ova dva elementa čine minimalnu strukturu modalnog iskaza. Ostali učesnici u modalnoj situaciji jesu nosilac modalne kvalifikacije, odnosno onaj kome pripada modalna kvalifikacija i ispunitelj propozicije, onaj koji zamišljenu situaciju treba i može da ostvari. Autorka kao zaseban element izdvaja modalni izvor koji uzrokuje modalnu situaciju i dodavanje određenog tipa modalnog indikatora propoziciji. To može biti pojam sa oznakom živo+ ili pak živo- (Zvekić-Dušanović 2011: 83–90).

Svim uočenim primerima zajednička je deadjektivna imenica kao nosilac modalne kvalifikacije. Treba, naravno, izdvojeno posmatrati situacije kada su deadjektivne imenice upravni delovi sintagme i situacije u kojima su ove imenice delovi predikata budući da u tom slučaju mora biti uzeta u obzir i struktura predikata i semantika semikopulativnog glagola u njegovom sastavu.

Analiza pokazuje da je u svim uočenim primerima ekscerpiranim iz romana NA SUNČANOJ STRANI nosilac modalne kvalifikacije u trećem licu, kada nam sam autor govori o osećanjima i raspoloženjima svojih likova, a samo u dva slučaja tu mogućnost daje svom glavnom junaku.

*Tama i uzaludan **napor** da zaspim zamoriše i zaludeše moju svest do te mere da sam počeo da gubim predstave o dimenzijama sopstvenog tela.*

*Ta misao mi dade **snage** da se otrgnem i da upalim elektriku.*

- Spoljašnji podsticaj

U situaciji kada je iskaz kvalifikovan motivacionom modalnošću tipa spoljašnji podsticaj uočene su dve imenice kao modalni indikatori: *dužnost* i *obaveza*.

Imenicu *dužnost* Andrić kobinuje po pravilu u spoju sa semikopulativnim glagolom *vršiti* kao deo dekomponovanog predikata. Ovakva upotreba imenice *dužnost* u savremenom jeziku česta je u funkcionalnim stilovima kakvi su publicistički i administrativni upravo u situacijama kada se upućuje na neki spoljašnji podsticaj, ali se modalni izvor ne eksplicira. Podatak o njemu je impliciran i rekonstruiše se na osnovu šireg konteksta. U Andrićevom romanu ova imenica pojavljuje se u situacijama kada je modalni izvor ili društveno nametnuta obaveza ili nešto što nosilac modalne kvalifikacije mora da radi jer mu je to deo posla kojim se bavi. U iskazima kvalifikovanim na ovaj način upotrebljenom imenicom *dužnost* u prvi plan dolazi upravo momenat manje ili veće prinude da se određeni propozitivni sadržaj izvrši. U uočenim primerima propozitivni sadržaj nije ekspliciran, ali se lako može rekonstruisati budući da pisac u samom tekstu kazuje šta je posao ili obaveza nosioca modalne kvalifikacije, koji je stoga i ispunitelj same propozicije.

Izbrijan, žut i zboran, sa licem raspopa, on je tu provodio dane praveći od svoje dosade veštinu vršeći rdavo i nikako svoje male dužnosti, sa većitim osećanjem da je pozvan za veće.

Tu je već dva meseca skromno i savesno vršio svoju dužnost pomoćnog knjigovođe Franc Postružnik.

U prvom primeru zatvorska situacija u kojoj se nalazi nosilac modalne kvalifikacije upućuje na sadržaj propozicije, dok se u drugom primeru to postiže ekspliciranjem sadržaja imenice *dužnost*, odnosno njenom konkretizacijom uz pomoć komplementa u formi genitivne sintagme.

Na sličan način Andrić upotrebljava i imenicu *obaveza* koja ulogu modalnog indikatora dobije tek u spoju sa odgovarajućim semikopulativnim glagolima tipa: *izvršavati/izvršiti, imati, ispunjavatilispuniti* i sl.

Sa svojim imenom, koje je kod ljudi njegovih godina još uvek značilo nešto, sa veza-ma i ranije stečenim poverenjem, on je mogao odlagati izvršenje svojih obaveza sve dok su one ostajale u izvesnim granicama i dok se ne javi prvi glas sumnje i nepoverenja.

Ali sad je bio mart mesec, jesen je bila daleko a obaveze bliže i neumoljive i njihovo neispunjavanje moglo je kompromitovati ceo posao i sigurnu zaradu za jesen.

- Unutrašnji podsticaj

Suprotno ovom tipu modalne situacije nalaze se iskazi u kojima je modalni izvor sam nosilac modalne kvalifikacije, odnosno njegova psiho-fiziološka stanja, osećanja ili raspoloženja. Imenice koje Andrić upotrebljava međusobno se

razlikuju po stepenu, intenzitetu iskazane želje: *volja, napor, potreba, odlučnost, odluka, želja, sklonost, nestrpljivost, rešenost, strast, namera*.⁹

U ovoj vrsti modalne situacije nosilac modalne kvalifikacije po pravilu je istovremeno i modalni izvor i ispunitelj propozicije. Sama propozicija iskazuje se dopunskom klauzom ili pak određenom nominalnom sintagmom kao eksponentom rečeničnog sadržaja.

Kad bi ga tramvaji ili automobili zaglušili, on bi podizao glas u želji da ih nadviče i da sam sebe bolje čuje.

Kad pomisli da je sve to izveo on sam, svojom željom za brzom osvetom, da se toliko prevario u računu, ponovo ga hvata hladan i strašan bes na sama sebe i na onu budalu koja ne zna drugo do pucati u svoj rođeni mozak da bi mogao glavom tući o zid.

Osjećaj da tog Fraja može po volji da me si, kao testo, i preko njega, posredno, i Irenu, pa možda i Salcera i druge, ispunjavao ga je tim srećnim nemirom, kao uzdržanim i slinim smehom, koji ga je zaustavljao i podizao sa stolice.

Obuzimao ga je hladan bes i potreba da se naruga ovoj lešini od čoveka, da ga muči dugo i bezobzirno.

I kao u mladoj životinji, bol je u njoj izazvao gnev i revolt, potrebu za pokretom, akcijom, ubijanjem.

Andrić je međutim skloniji da propozicioni sadržaj svojih iskaza ne eksplicira. Često čitaocu ostavlja mogućnost interpretacije na osnovu samog konteksta. Možemo to pripisati stilskim karakteristikama Andrićevog jezičkog izraza. Autor koristi mogućnost neekspliciranja propozicije u slučajevima kada se ona uopštava do te mere da se „pokretačka snaga“ shvata kao manje ili više trajno stanje nosioca modalne kvalifikacije.

Ne nalazeći ništa prema sebi, njena je odlučnost gubila pravac, vraćala se u sebe, i slabila.

Misleći na to, sećanje je odvede u njenu rođenu mladost i odjednom joj pade na pamet da je ona u svojoj petnaestoj godini, vođena nekom hladnom rešenošću, otišla u stan ovome istom Fraju koga je po reputaciji koju je imao kod tadašnjih bečkih šiparica, smatrala neobičnim, darovitim, poročnim i opasnim čovekom.

Dok je Fraj navodio razgovor na ljudske strasti i njihov odnos prema društvenom poretku, želeći pri tom da pokaže Postružniku kako ga on razume i saoseća s njime, dotle je Postružnik izbegavao svaki razgovor o tome,...

A on stoji tu (da li još stoji?), smrvljene volje, obnevideo, ogluhnuo, jedino sa preostalim plamičkom jadne svesti o svojoj potpunoj nemoći.

Bio je jednostavan i iskren, pošten u poslu i skroman u ličnim potrebama.

⁹ Istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u radu O STEPENU DEZIDERATIVNOSTI ISKAZANE PRIDEVIMA (Kiš 2018) pokazalo je razlike u stepenu, intenzitetu iskazane želje da se određeni propozitivni sadržaj izvrši. Ostaje da se ispita stepen korelativnosti između intenziteta želje označene pridevima, s jedne strane, i intenziteta želje iskazane deadjektivnim imenicama, s druge.

U ovoj vrsti modalne situacije nosilac modalne kvalifikacije najčešće zauzima poziciju gramatičkog subjekta rečenice. Međutim, kada Andrić nastoji u prvi plan postaviti propozitivni sadržaj, on ga iskazuje nominativnom sintagmom u funkciji gramatičkog subjekta, dok je nosilac modalne kvalifikacije iz centralne postavljen na perifernu poziciju u rečenici: *On je nizao ružne reči, koje su za njega očigledno bile **potreba**, a mi smo branili nepoznatu ženu i čistoću svojih postupaka i namera prema njoj.*

Prototipična imenica sa ovim značenjem, imenica *želja*, preuzima od glagola *želeći*, sa kojim stoji u semantičkoj vezi, mogućnost drugačijeg rasporeda učesnika u situaciji. Sintaksičko-semantičke osobnosti glagola *želeći* utiču na to da nosilac modalne kvalifikacije i ispunitelj propozicije ne moraju biti identični, što se uočava i kod imenice *želja*. U primeru koji sledi vidimo da roditelji žele da on studira prava: *Rodom iz Boke, on je **po želji** roditelja studirao prava u Beču, a po svojoj sklonosti bavio se muzikom, za koju je imao dara.*

U nastojanjima da iskaz učini što uopštenijim, u potpunosti anonimizovanim, Andrić poseže za impersonalnim rečeničnim strukturama, gde i nosilac modalne kvalifikacije i ispunitelj propozicije predstavljaju neko neodređeno mnoštvo, ljude uopšte: *Sve se to dešavalo 1910. Godine, dakle u doba kad je u Evropi bilo i vremena i **volje** i sredstava za svaku diskusiju, [...]*

- Spoljašnja mogućnost

Nadalje, izdvajaju se iskazi kvalifikovani prema vrsti motiva ili pokretačke snage kao oni u kojima postoji spoljašnji pokretač tipa dozvole, odobrenja ili je pak mogućnost vršenja neke radnje uslovljena određenom situacijom. Kada je reč o ovom tipu modalnosti, uočava se određeni spoljašnji izvor, autoritet koji nosiocu modalne kvalifikacije daje dozvolu ili odobrenje da izvrši propozitivni sadržaj ili je situacija, konkretan kontekst takav da pokreće određenu aktivnost. Tada ispunitelj propozicije ne mora biti identičan osobi koja vrši modalnu kvalifikaciju. U Andrićevom romanu dve su imenice upotrebljene kao indikatori ovog tipa modalnosti, imenice: *mogućnost* i *prilika*.

Zbog svojih morfoloških i prvenstveno semantičkih karakteristika imenica *mogućnost* u našoj se literaturi posmatra i kao deadjektivna i kao deverbativna imenica, a može dobiti ulogu indikatora kako spoljašnje, tako i unutrašnje modalnosti. Razlog tome treba tražiti u semantičkim relacijama ove imenice sa pridevom *moguć/mogućan*, glagolom *moći* i imenicom *moć*.

Prema svom semantičkom potencijalu imenica *mogućnost*¹⁰ može biti modalni indikator spoljašnje mogućnosti, kada postoje realni spoljašnji uslovi da se neka radnja, akcija izvede. Ti uslovi nastaju ili tako što postoji dozvola,

¹⁰ Imenica *mogućnost* prema *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika* Matice srpske (u daljem tekstu RMS) ima sledeća značenja: 1. a. mogućni izlaz, moguće, izvodljivo rešenje; b. ostvarljivost, izvodljivost; v. izgledi za nešto, verovatnoća. 2. sposobnost, podobnost za ostvarenje nečega. 3. snaga, moć, vlast.

dopuštanje ili pak sama situacija, nejezički kontekst omogućavaju izvršenje propozicije. U tom slučaju pokretačka snaga, modalni izvor nisu u sferi istog lica. Nasuprot tome, kada je pokretačka snaga unutar nosioca stava, označena je „unutrašnja“ mogućnost (Zvekić 2011: 93). Upotrebljena u ovom drugom kontekstu imenica *mogućnost* postaje indikator unutrašnje mogućnosti. Primeri ekscerpirani iz romana NA SUNČANOJ STRANI pokazuju je da Andrić ovu imenicu najčešće upotrebljava kao indikator spoljašnje mogućnosti i samo jednom za iskazivanje određene vrste sposobnosti osobe.

Kao sve hladne prirode, Irena je i taj gubitak stvorenja koje joj je nesumnjivo bilo najdraže na svetu, prebolela davno unapred, u mislima o mogućnosti toga gubitka.

Ali sko se nije moglo ni pomišljati da se angažuje Selcer lično, postojala je mogućnost, upravo nejasna misao koja je Fraju svakim danom dobivala sve više izgled mogućnosti, da se angažuju Salcerov ugled i kapital, [...]

Spekulišući na berzi, on je odavno prešao i Irenina ovlašćenja i svoje finansijske mogućnosti.

Polazeći od analize tipa modalnosti iskazane imenicom *mogućnost* vraćamo se na pitanje njenog određenja kao deadjektivne ili pak deverbativne. I pored nesumnjive morfološke veze sa pridevom *moguć/mogućan*¹¹, na osnovu koje se ova imenica svrstava među deadjektivne, uspostavlja se semantička veza sa glagolom *moći*¹² budući da ovaj glagol, za razliku od prideva kojim se ne može iskazati unutrašnja mogućnost, može biti indikator i spoljašnje i unutrašnje mogućnosti. Pitanje je, dakle, davanja prednosti morfološkom ili pak semantičkom kriteriju.

Bez reči i bez glasa, samo jednim pokretom glave dadoh znak da je šala uspela, da može ući, da je čekam sa radošću.

¹¹ Značenja prideva *moguć/mogućan* prema RMS: 1. a. koji se može naći, koji može postojati; kakav samo može biti, kakav se samo može zamisliti; b. koji bi se mogao dogoditi, eventualan. 2. izvodljiv, ostvarljiv. 3. a. moćan, jak; b. imućan, moćan, bogat.

¹² Značenja glagola *moći* prema RMS: 1. a. imati moći, snage, sposobnosti, uslova, uvjeta za izvršenje nečega; biti u stanju učiniti nešto; b. kad je reč o mogućnosti da se nešto izdrži, o sposobnosti da se nešto podnese. 2. a. imati elemenata, osnova, opravdanja za nešto. b. kad se ističe da za nešto ima prilike, da nečega ima, da nešto biva. 3. a. kad se nagoveštava neka mogućnost ili verovatnoća; b. kad se neki broj, količina određuju otprilike, kao približna pretpostavka. 4. a. kad je reč o opuštenosti ili ispravnosti nečega; smeti, imati odobrenje; b. kad se dopušta, uzima u obzir nešto o čemu se neće voditi računa, što nema važnosti. 5. biti upotrebljiv, prihvatljiv, odgovarati nekoj nameni, potrebi. 6. za izricanje predloga, sugestije, blaže zapovesti ili stava, saveta (obično ironičkog). 7. (uz glagole misliti, predstaviti i sl., ponekad pleonastično) kad se ističe ili traži od sagovornika razumevanje, jasno zamišljanje situacije o kojoj se govori.

Galus peva, raspevao se još otkako je krenuo s brega, ne što bi hteo da peva, nego što ne može da zadrži u sebi more glasova koje se talasa i diže neprestano, i mora da oteče.

Kao omađijan, osećao je izvesnu nelagodnost i nastojao da pribere i upotrebi svoja učmala čula i svoj zdrav sud, da razazna, kad se nalaze na području dopuštenog i mogućeg a kad u carstvu fantazije i kriminala.

Imenica *moć*, iako derivaciono i semantički u vezi sa glagolom *moći*, pa samim tim i sa imenicom *mogućnost*, razvila je drugačije konotativno značenje uslovljeno semantičkom komponentom koja upućuje na visok intenzitet, na izraženu snagu koja se pripisuje nosiocu modalne kvalifikacije. Nasuprot tome, u leksičkoj semantici imenice *mogućnost* primarna je komponenta dopuštanja određene propozicije, tako da je upotreba ovih imenica uslovljena pragmatičkim i često stilskim razlozima. Naša analiza pokazala je da je kod Andrića imenicu *moć* indikator spoljašnje (prvi primer), ali i indikator unutrašnje mogućnosti (drugi primer) upravo kada pokušava da istakne intenzitet i izuzetnost označene sposobnosti koja neku osobu izdvaja u odnosu na ostale.

Niko nije imao moći da je natera da se svuče i legne u postelju.

Tako žene koje se ostrve i stanu da menjaju ljubavnike, počinjū da gube moć prosuđivanja [...]

U našu analizu uključili smo i imenicu *prilika* budući da je u svom prvom značenju 'povoljan trenutak, zgoda, prigoda, slučaj' sinonimna sa imenicom *mogućnost* upravo u funkciji indikatora spoljašnje mogućnosti.

Rečeno mu je samo da će docnije imati dovoljno prilike da objasni svoje držanje.

Najposle smo se jedan po jedan povukli u sobu, ali bi svaki čas poneko od nas iskoristio priliku da prođe pored prozora i baci pogled napolje.

Ovo značenje imenica *prilika* dobija u spoju sa semikopulativnim glagolima sa kojima zajedno čini dekomponovani predikat. Vidimo da je u prvom primeru implicirano postojanje dozvole, dopuštanja za izvršenje propozicije, dok je u drugom slučaju sama situacija pokretačka snaga. U ovoj sintaksičkoj strukturi nosilac modalne kvalifikacije identičan je ispunitelju propozicije.

- Unutrašnja mogućnost

Naposletku, ukoliko u iskazu nije prisutan elemenat želje, volitivnosti, a istovremeno je nosilac modalne kvalifikacije i njen izvor i ispunitelj propozicije, radi se o četvrtom podtipu motivacione modalnosti – unutrašnjoj mogućnosti. Ona podrazumeva sposobnost neke osobe da određeni propozicioni sadržaj ispuni, odnosno da je u stanju da to učini, da ima fizičke ili pak psihofiziološke osobine koje ga čine sposobnim za to.

U romanu NA SUNČANOJ STRANI Ivo Andrić kao modalne indikatore ovog značenja upotrebljava imenice: *dar*, *sposobnost*, *nesposobnost*, *moć*, *nemoć*, *snaga*.

„Pogan jedna!“ – rekao je moj drug sa vatrom u očima, pokazujući svoju urođenu sposobnost da se nad onim što mu je odvratno zgadi i strastveno ogorči.

I mladić je bio sada zadovoljan; samo mu je bilo žao što ne zna ništa više o toj temi; pomišljao je čak da nešto izmisli pa da ispriča, ali za to nije imao sposobnosti.

Pomalo ustrašen već svojom nesposobnošću da se pribere, trgne i otme, ...

Rodom iz Boke, on je po želji roditelja studirao prava u Beču, a po svojoj sklonosti bavio se muzikom, za koju je imao dara.

Fraj koji je imao zlo oštro oko i mali dar, ali veliko poznavanje žena i njihovog života, razmišljao je dosta puta gledajući Irenu o tome.

Ta misao mi dade snage da se otrgnem i da upalim elektriku.

Tako žene koje se ostrve i stanu da menjaju ljubavnike, počinju da gube moć prosuđivanja i misleći da su još uvek na istoj visini, gledaju u svoje pogreške...

A on stoji tu (da li još stoji?), smrvljene volje, obnevideo, ogluhnuo, jedino sa preostalom plamičkom jadne svesti o svojoj potpunoj nemoći.

O imenici *moć*¹³ govorili smo kada je bilo reči o spoljašnjoj mogućnosti. Zanimljivo je, međutim, da njen antonim, imenica *nemoć*, može biti indikator samo unutrašnje mogućnosti. To može biti odsustvo bilo fizičke, psihičke sposobnosti, snage, kompetencije, ali ne i odsustvo moći da se upravlja ili vlada drugima.¹⁴

5. Istraživanja koja prethode ovom pokazuju visok stepen gramatikalizovanosti i leksikalizovanosti semantičko-pragmatičke kategorije optativne modalnosti iskazane pridevima u savremenom srpskom jeziku koji se sa ovim značenjem pojavljuju u utvrđenim sintaksičkim obrascima. Pridev kao deo leksičkog jezgra kopulativnog ili semikopulativnog predikata dobija uz sebe obaveznu dopunu u vidu dopunske klauze, infinitiva ili nominalizovane strukture kojima se eksplicira propozicija, dok pojam u poziciji gramatičkog subjekta ima ulogu nosioca modalne kvalifikacije kojem se pripisuje želja, volja ili rešenost za ispunjenje propozicije (Kiš 2017: 305–320).

Stepen gramatikalizovanosti struktura u kojima je modalni indikator deadjektivna imenica nije, međutim, visok kao što je to slučaj sa pridevima. Nominalizovane strukture ovog tipa dobijaju različite funkcije u rečenici. Upotrebljavaju se u poziciji subjekta, predikata, objekta ili pak adverbijalnog determinatora korelativne predikacije. Nadalje, propozicija u vidu sintaksičko-semantičke dopune može, ali ne mora biti eksplicirana. Tematici Andrićevog romana,

¹³ Značenje imenice *moć* prema RMS: 1. (nečega) sposobnost raspolaganja umeњem, snagom ili sredstvima za vršenje nečega ili ispunjavanje neke funkcije: ~ govora, ~ rasuđivanja, ~ prilagođavanja, kupovna ~, itd. 2. a. (ponekad mn.) snaga, sila; energija: odbrambena ~, ~ oružja, ~ države, ~ navike. b. vrednost, punovažnost. 3. pravo ili mogućnost vladanja nad nekim, upravljanja nečim, vlast. 4. mn. zast. mošti; kulturna relikvija uopšte, hamajlija.

¹⁴ Značenje imenice *nemoć* prema RMS: 1. nedostatak, nemanje (fizičke) snage, slabost, iznemoglost. 2. nedostatak snage, moći da se postigne željeni ili postavljeni cilj, nemogućnost. 3.a. nesposobnost. b. nedostatak, slabe strane; 4. pokr. bolest uopšte; kuga.

ali i njegovom stilu pogoduje upravo ova mogućnost, a analiza je pokazala da se u tom pogledu izdvajaju tri grupe deadjektivnih imenica.

Bez pretenzija ka uopštavanju principa ili tendencija u oblikovanju posmatrane vrste iskaza, pokušaćemo da ukažemo na sintaksičko-semantičke specifičnosti upotrebe deadjektivnih imenica kao modalnih indikatora u romanu NA SUNČANOJ STRANI.

Analiza je pokazala da se jedna grupa imenica dosledno upotrebljava bez komplementa, odnosno bez eksplicirane propozicije. Razlog tome možemo tražiti u jezičkom i pragmatičkom kontekstu, pa tako kada je u romanu upotrebljena imenica *dužnost*, čitalac iz konteksta ili pak svojeg ličnog iskustva zna šta se pod tim pojmom podrazumeva, te se propozitivni sadržaj ne eksplicira.

Ako pak autor želi da ukaže na uopštenost propozicije, ona takođe biva neiskazana: *Ali sada je bio mart mesec, jesen je bila daleko a obaveze bliže i neumoljive i njihovo neispunjavanje moglo je kompromitovati ceo posao i sigurnu zaradu na jesen.*

Često nas Andrić kroz modalnu kvalifikaciju iskaza zapravo upućuje na manje ili više trajne osobine nosioca modalne kvalifikacije upravo neekspliciranjem propozicije. Te osobine upućuju na opštu sposobnost ili nesposobnost osobe, opštu spremnost na akciju.

Misleći na to, sećanje je odvede u njenu rođenu mladost i odjednom joj pade na pamet da je ona u svojoj petnaestoj godini, vođena nekom hladnom rešenošću, otišla u stan ovome istom Fraju ...

A on stoji tu (da li još stoji?), smrvljene volje, obnevideo, ogluhnuo, jedino sa preostalim plamičkom jadne svesti o svojoj potpunoj nemoći.

Ne nalazeći ništa prema sebi, njena je odlučnost gubila pravac, vraćala se u sebe, i slabila.

U drugoj se grupi nalaze deadjektivne imenice koje se uvek pojavljuju sa dopunom u vidu klauze ili odgovarajuće nominalne strukture. U romanu NA SUNČANOJ STRANI uočene apstraktne imenice tog tipa su: *napor*, *sposobnost*, *nesposobnost*, *moć*. One zahtevaju obaveznu konkretizaciju i eksplikaciju sadržaja, a budući da se radi o modalnim indikatorima, njihovu dopunu čini propozicija date modalne situacije.

I mladić je bio sada zadovoljan; samo mu je bilo žao što ne zna ništa više o toj temi; pomišljao je čak da nešto izmisli pa da ispriča, ali za to nije imao sposobnosti.

Još jednom se u njemu mače nešto kao stid i razum, kao poslednji napor da se zadrži na toj strmini niz koju je otisnuo, da se ne izdvaja iz sveta koji ga okružuje.

Često su ove imenice upotrebljene kao leksički centar dekomponovanog ili perifrastričnog predikata. Eksplikacija dopune uslovljena je u tom slučaju semantikom imenice, ali i čitave predikacije.

Tako ljudi koji velikim borbama ili dugim naporima postignu uspeh, osete u jednom trenutku potrebu da zastanu, da odahnu i da svoj uspeh iskoriste i pokažu.

Tako žene koje se ostrve i stanu da menjaju ljubavnike, počinju da gube moć prosuđivanja [...]

Imenica *napor* specifična je po tome što u svojoj inherentnoj semantici nema elemente modalnosti.¹⁵ Ona ulogu indikatora modalnog značenja dobija tek u odgovarajućem kontekstu kad se njome ne iskazuje korišćenje fizičke snage, već se pojavljuje semantička komponenta deziderativnosti, odnosno kada postoji iscrpljujuća želja velikog intenziteta da se izvrši neka radnja. Uočava se, takođe, da konkretan jezički kontekst utiče na to hoće li biti svrstana među deadjektivne ili pak među deverbativne imenice. U primeru koji sledi semantika semikopulativnog glagola u prvom delu dekomponovanog predikata upućuje na to da je imenicom *napor* označena radnja, proces, a ne stanje, raspoloženje neke osobe, na osnovu čega je određujemo kao deverbativnu imenicu: *Činila je **napore** da se dohvati za neku misao i pridigne*. [← *naprezala se* da se dohvati za neku misao i pridigne].

Ova imenica dobar je primer toga kako se rekcijska sposobnost leksema menja u zavisnosti od realizovanog značenja i konkretne rečenične funkcije. Kao indikator modalnosti *napor* vezuje uz sebe rekcijsku dopunu, najčešće u vidu dopunske klauze, dok se u svom osnovnom značenju može posmatrati kao deverbativna imenica kojom se vrši detereminacija, kvalifikacija upravne predikacije i tada nema komplement.

*Ipak, sa desnog prozora mogli smo, **sa malo napora**, sasvim po strani videti dva prozora neke visoke kuće, [...]*

*Tako ljudi koji velikim borbama ili dugim **naporima** postignu uspeh osele u jednom trenutku potrebu da zastanu, da odahnu i da svoj uspeh iskoriste i pokažu.*

*Lice mu se zgrčilo i čelo zboralo **od napora**, dok je u svom načetom sećanju tražio mirnu i čvrstu tačku [...]*

U trećoj se grupi nalaze imenice koje, u zavisnosti od konteksta, potrebe pisca da svoj iskaz učini što uopštenijim ili pak u zavisnosti od sintaksičke strukture rečenice, Andrić upotrebljava ili sa ekspliciranom propozicijom ili bez nje. Radi se o imenicama koje pripadaju različitim podtipovima motivacione modalnosti: *volja, želja, mogućnost, dar, potreba, snaga, strast*.

Tako, na primer, imenice *volja* i *želja* upotrebljene referencijalno, kao signali želje da se izvrši tačno određena propozicija, vezuju uz sebe dopunsku klauzu kojom se eksplicira sadržaj propozicije. U situaciji kada se imenicom upućuje na postojanje volje, želje kao pokretačke snage u opštem smislu, tada se propozicija, budući sasvim uopštena i neodređena, ne iskazuje. Na isti način Andrić koristi i ostale imenice iz ove uslovno izdvojene grupe.

*Trgnu u stranu celim telom, **u želji** da se krene i prekine svaki razgovor.*

*Kad pomisli da je sve to izveo on sam, svojom **željom** za brzom osvetom, da se toliko prevario u računu, ponovo ga hvata hladan i strašan bes na sama sebe i na onu*

¹⁵ Značenje imenice *napor* prema RMS: 1. utrošak snage pri savlađivanju teškoća, prepreka, naprezanje, upinjanje; trud, muka. 2. pokr. napad, navala, nasrtaj.

budalu koja ne zna drugo do pucati u svoj rođeni mozak da bi mogao glavom tući o zid.

Govorili smo o ratu, o našim zajedničkim željama, planovima i izgledima, pa zatim o muzici, o ženama, [...]

6. Na samom kraju može se zaključiti da tematika romana NA SUNČANOJ STRANI i stilske karakteristike jezičkog izraza njome markirane imaju značajnog uticaja na odabir konkretnih jezičkih sredstava. Ivo Andrić u nastojanjima da prikaže unutrašnji svet svojih likova poseže za deadjektivnim imenicama kao indikatorima svih modalnih značenja svrstanih u kategoriju motivacione modalnosti. Analizirane imenice pokazuju Andrićeve potrebu da ukaže na različit intenzitet želje, potrebe, obaveze da se neki propozitivni sadržaj izvrši, te da samim izborom nominalizacija, uz oslanjanje na njihove sintaksičke, semantičke i pragmatičke specifičnosti, svoj iskaz učini uopštenijim, statičnijim, neovremenjenim – prilagođen životnim istinama i principima o kojima piše.

Izvori

Gralis-www: *Gralis.Korpus*. In: http://www-gewi.unigraz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. 3. 9. 2018.

RMS 1967–1976: Стевановић, Михаило; Марковић, Светозар; Матић, Светозар; Пешикан, Митар (ур.). *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (Матица српска – Матица хрватска 1–3, Матица српска 4–6).

Literatura

Babić 2002: Babić, Stjepan., *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb.

Bugarski 2004: Бугарски, Наташа. Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика). In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Бр. 47/1–2. С. 297–404.

Bugarski 2006: Бугарски, Наташа. Типови предиката у реченичним структурама кондензованим деадјективном именицом. In: *Научни саставанак слависта у Вукове дане* (Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику). Београд: МСЦ. Бр. 35/1. С. 159–168.

Kiš 2014: Киш, Наташа. Деадјективне именице које добијају допуне у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ. In: Тошовић, Branko (ur.). *Andrićeva hronika / Andrićs Chronic*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik

der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. S. 737–748.

- Kiš 2016: Киш, Наташа. Номинализационе структуре у посланици као поруци верског поглавара: вербални и невербални елемент. In: Бошковић, Драган (одг. ур.). Српски језик, књижевност, уметност: Зборник радова са X међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (23–25. X 2015). Језик, књижевност, уметност, књ. 1. Крагујевац, С. 399–406.
- Kiš 2107: Kiš, Nataša. Pridevi sa značenjem optativne modalnosti. In: *Годишњак филозофској факултета у Новом Саду*. Нови Сад, 42/1. С. 305–320.
- Kiš 2018: Киш, Наташа. О степену дезидеративности исказане придевима. In: Гудирић, Снежана; Радић-Бојанић, Биљана (ур.). *Језици и културе у времену и простору*. Нови Сад, 7/2. С. 89–97.
- Klajn 2005: Klajn, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd.
- Kovačević 2016: Kovačević, Borko. *Glagolske imenice u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Beograd.
- Пипер и др. 2005: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. (У редакцији Милке Ивић). Београд.
- Radovanović 1977^a: Radovanović, Milorad. Декомпоновање предиката. (На примерима из српскохрватског језика). In: *Јужнословенски филолој*. Београд, Бр. 33. С. 53–80.
- Radovanović 1977^b: Radovanović, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora (I). In: *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад, Бр. 20/1. С. 63–144.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Radovanović/Bugarски 2007: Радовановић, Милорад; Бугарски, Наташа. Номинализације: два лика. In: *Зборник Мајице српске за славистику*. Нови Сад, Бр. 71–72. С. 199–209.
- Stanojčić/Popović 1995: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд.
- Zvekić-Dušanović 2011: Zvekić-Dušanović, Dušanka. *Modalnost: motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad.

Nataša Kiš (Novi Sad)

**Deadjectival nouns which express mood
in novel NA SUNČANOJ STRANI**

In this paper we analyze deadjectival nouns which express motivational mood in Ivo Andrić's unfinished novel NA SUNČANOJ STRANI. The main aims of this paper are to show which types of motivational mood can be expressed by deadjectival nouns, and to describe syntactical, semantic, pragmatic and stylistic characteristics of modal situation. We want to point the level of grammaticalization concerning different types of motivational mood expressed by deadjectival nouns in this novel. Another aim of this paper is to try to explain Andrić's pragmatic and stylistic motivation for the choice of deadjectival nouns as lexical signals of mood.

Nataša Kiš
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
natasakis14@gmail.com

